

פרק מד

ביאור המהר"ל ל"זכור ושמור"

כבר התבאר לך⁵³⁷ כי החילופים שיש בין דברות הראשונות ובין דברות אחרונות הוא מצד התוספת שראוי למשנה תורה, מן הטעם אשר אמרנו (שמשנה תורה הוא ביאור לארבעת הספרים, משום שהוא מצד המקבל שזקוק ליתר ביאור), והם דברים ברורים. ומזה תוכל להבין מה שאמרנו ז"ל (שבועות כ,ב): "זכור ושמור בדיבור אחד נאמר", יותר מכל שאר החילופים והשינויים. כי שאר החילופים (הם) לפי הראוי ולפי הסדר. אבל "זכור" ו"שמור" אי אפשר לומר (שהשינוי הוא) בשביל התוספת בדברות שניות - דאין כאן תוספת (אלא) רק חסרון, שהרי לא נזכר כלל "זכור" בדברות שניות, ואם כן אין כאן תוספת... כי כל מקום שנאמר "שמור" הוא מצוות לא תעשה. ואם כן מצוות עשה של "זכור" חסר לגמרי! וזה (הטעם) שהוכרחו לומר כי "זכור ושמור בדיבור אחד נאמר" (שה' אמר בדברות ראשונות את שתי המילים). וכן: "לא תענה ברעך עד שווא" ו"שקר" - גם כן בדיבור אחד נאמר (כמו שאמרה הגמרא בשבועות, שם). מפני שאף על גב שאין כאן שינוי מ"לאו" ל"עשה" ומ"עשה" ל"לאו", מכל מקום יש כאן חילוף שהוא גרעון. שהרי לא כתיב "שקר" בדברות אחרונות. לכך הוצרכו לומר "בדיבור אחד נאמר".

ועוד - כבר אמרנו, כי הדברות במשנה תורה הם לתוספת. ולא תמצא תוספת בלא עיקר...

אמנם כל שאר החילופים שהם בדיבור "זכור" ו"שמור", הם נמשכים אחר התחלת הדיבור של כל אחד ואחד. כי "זכור" הוא מצוות עשה - לזכור את יום השבת (בפה - פסחים קו,א). והזכירה הזאת הוא מורה על מעלת שבת, ולכך יזכור אותו. ומה מעלתו של שבת? כי מה יום מיומיים⁵³⁸ ואמר כי בוודאי יש יום מיומיים: "כי ששת ימים

הערות - ילמד עניים דרכו

537 בפרק מג. דילגנו על דבריו שם ונשוב אליהם בהמשך הלימוד. ועיין סיכום דבריו בהערות בסוף דף לימוד הקודם.

538 זו היתה שאלת טורנוסרופוס לרבי עקיבא - סנהדרין סה,ב: "אף שאלה זו שאל טורנוסרופוס הרשע את רבי עקיבא. אמר לו: ומה יום מיומיים? אמר לו: ומה גבר מגוברין (=מדוע אתה חשוב שר יותר מכולם)? אמר ליה: דמרי צבי (=כך ציווה אדוני). (אמר ליה): שבת נמי, דמרי צבי. אמר ליה: הכי קאמינא לך, מי יימר דהאידינא שבתא? אמר לו: נהר סבטיון יוכיח (שנח בשבת), בעל אוב יוכיח (שאינו מעלה בשבת), קברו של אביו (של טורנוסרופוס) יוכיח, שאין מעלה עשן בשבת (שגהנום שובת בשבת). אמר לו: ביזיתו, ביישתו, וקיללתו". בתחילה נראה כאילו אין חילוק אלא כך ציווה ה', אולם אם כך ניתן לערער על קיום המצווה. אולם לבסוף מתברר שיש היכר במציאות להבחנה בין שבת לימות החול, אם מתחברים לעולם העליון, שאז רואים שגיהנום שובת וכן בהעלאת מתים באוב, וכן בענישת נהר סבטיון את עשרת השבטים. והוא שאמר משה לישראל: "ראו כי ה' נתן לכם השבת", שהיה ניכר בעין שהעולם העליון שובת ולא ירד המן.

מסלול 1: יום ה לפרשת שמות

מסלול 2: יום ב לפרשת שמות

עשה ה' את השמים וגו', וזהו מעלת השבת מביין שאר הימים, שהוא יום מקודש משאר הימים⁵³⁹.

ובמצוות "זכור" לא שייך הטעם "וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויפדך וגו'" - כי זה אין טעם כלל אל מעלת ומדרגת השבת על שאר הימים. ולפיכך הוצרך לתת טעם "כי ששת ימים וגו'".

ואצל "שמור" - שאינו (אלא) רק לא תעשה, שלא יעשה מלאכה, ומה שהאדם יושב בטל ואינו עושה מלאכה, אין זה מעלת השבת, שהרי אין זה דבר נראה, שכמה בטלים (ממלאכה) יש (גם בימות החול)⁵⁴⁰. רק עיקר מעלת השבת על ידי מצוות עשה להזכיר יום השבת, שזהו מעלת השבת בפועל.

ולפיכך במצוות "שמור" לא נתן הטעם "כי ששת ימים עשה ה' וגו'", כי זה מורה על מעלת השבת.

רק נתן טעם למה שאמר "שמור", שיהיו נזהרים ישראל בשמירתו, ושלא יחללו אותו, יותר מכל העכו"ם. ואל דבר (=ולדבר) זה צריך טעם, שמאחר שהשם יתברך ברא עולם בששה ימים, ונח ביום השביעי, ראוי שיהיו כל הנמצאים שומרים השבת, כי אין זה מגיע לישראל בלבד? ועל זה⁵⁴¹ נתן טעם: "וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויפדך" - כלומר כי השבת מתייחס לישראל דווקא⁵⁴². כי כמו העולם שברא השם יתברך בששת ימי בראשית ולא היה בו מנוחה ואחר כך קיבל העולם השלמות והמנוחה⁵⁴³, כך "וזכרת כי עבד היית במצרים" - ולא היה לך מנוחה (כמו העולם),

הערות - ילמד ענוים דרכו

539 פרשנות המהר"ל הפוכה מהמקובל. בדרך כלל מפרשים שמצוות קידוש השבת היא כדי שנוכרו את בריאת העולם, ונשריש בתוכנו את האמונה בחידוש העולם. וזה תואם את שיטתו של הרמב"ם שהמצוות באות לחנך את ישראל ליסודות הדת. אבל המהר"ל מפרש שאנו צריכים לקדש את השבת כי השבת היא יום קדוש מצד עצמה. וכדי להדגים שהשבת קדושה משאר ימים - ביאר "כי ששת ימים" הרי שהפסקת פעילות הבריאה ביום השביעי היא עדות לכך שהשבת היא יום קודש. וכדברי המהר"ל כך הם דברי ריה"ל בכוזרי א, פז-פז: "אמר הכוזרי... מה שהמנן היה יורד כל ששת ימי המעשה וביום השבת נכלא - שימש מופת המחייב את כל רואיו לקבל עליהם את חובת השבת, בהראותו כי העניין האלוהי כאילו דבק בה - בשבת. אמר החבר: קדושת השבת נגלתה לא בזה בלבד, כי אם גם בכך שהעולם נברא בששה ימים. ועוד מקור אחד לה (לשבת, במעמד הר סיני אשר)... שמע העם דיבור אלוהי מפורש בעשרת הדברות, שהן אמות המצוות ושורשיהן. בין אלה גם אזהרה על שמירת השבת, שכבר נצטוו עליה לפני זה, בסמוך להורדת המן".

540 ומפני זה גם בימים שאין בהם איסור מלאכה, מי שמחמיר מלעשות מלאכה אינו צריך לחשוש ליוהרא, כי "כמה בטלני איכא בשוקא" (ברכות יז, ב ופסחים מה, א).

541 הרחיב בעניין זה גם בגבורות השם פרק מה.

542 הרי שכשם שבעם ישראל יש שתי בחינות, האחת נבדלת מהטבע והשנייה הקדושה שבטבע, כך גם השבת יש בה מעלה נבדלת הניכרת רק במציאות הרוחנית, ומעלה של שלמות בטבע והיא אינה נבדלת. וזהו זכור ושמור.

543 כלומר, העולם לא הגיע לשלמותו עד שלא הגיעה הקדושה לטבע הבריאה. כי יום השביעי רומז

"ויפדך מבית עבדים" – והקנה לך ההשלמה והמנוחה (אם כן יצירת עם ישראל שווה לבריאת העולם, ששניהם לא הגיעו לשלמותם ללא הופעת האלוהות בהם⁵⁴⁴)⁵⁴⁵.

ועוד, כי דבר זה, שהוא יציאת מצרים, היה השלמת העולם לגמרי. כי לא הושלם העולם עד שהיו ישראל במציאות⁵⁴⁶. ולפיכך יציאת מצרים – שאז היו ישראל לעם, הוא השלמת העולם. ולכך השלמת ישראל היה כמו השלמת העולם (ע"י השבת): כי כמו שהעולם לא היה לו מנוחה ובשבת קנה השלמתו, כך ישראל היו לעבדים בעמל ויגיעה, ולא היה להם מנוחה עד שיצאו ממצרים, ואז קנו המנוחה. ולפיכך דבר זה עצמו, מה שישראל יצאו ממצרים, הוא מתחבר עם השבת, כי עתה היה השלמת העולם לגמרי... כמו שאמרו על כל הניסים שנתחדשו בעולם (ב"ר ה,ה): "תנאי התנה הקדוש ברוך הוא עם מעשה בראשית על הים שיהיה נקרע" וכן על כל הניסים. ורוצה לומר שכל הניסים היו בכוח, ויצאו לפועל בזמנם. ולפיכך מה שיצאו ישראל לפועל – היה בכוח הבריאה גם כן.

ולפיכך שבת שלפני הפסח ראוי לקרוא "שבת הגדול", כי שם השם יתברך בכוח השלמת הבריאה של שבת בראשית, לצאת לפועל לגמרי מה שיושלם העולם על ידי ישראל. והוא גדול יותר ויותר ממה שהוא שבת בראשית, שהשלים הטבע בלבד.

הערות – ילמד ענוים דרכו

לקדושה שבטבע. רק בהופעת האלוהות בטבע הגיע הטבע לשלמותו. וכן ישראל – עד שלא הופיע ה' עליהם ומלך עליהם, לא הגיעו לשלמותם ולכן היו כחומר ללא צורה – עבדים. וכאשר נגלה עליהם ה', הגיעו לשלמותם וממילא יצאו לחירות. שלמות יצירת ישראל היא בשם ה' שנקרא עליהם, וללא זה אין להם קיום כלל.

המהר"ל לא מסביר מדוע דווקא טעם זה קשור לאיסורי המלאכה. ויש להסביר את הדברים על פי דבריו לעיל, שמצוות עשה שייכות למעלה העליונה של ישראל שנבדלת מהחומר, וזו בחינת קדושת הנשמה, ומצוות ל"ת שייכות למעלתם של ישראל שקשורים לחומר, והיא קדושת הגוף של ישראל הרמוזה בשם יעקב. ידיעת ההבדלה של השבת מכל הימים – אינה ניכרת בגשמיות כלל, אלא רק על ידי הארת הנשמה שמכירה ויודעת את מעלת השבת הרוחנית. ועל כן ההכרה של קדושת השבת נאמרה במצוות עשה: זכור. אבל ההבדלה של עם ישראל מהעמים, ששם ה' נקרא עליהם – התגלתה בפועל ביציאת מצרים ובהשגחת ה' עליהם, וזוהי הכרה שגם העולם הגשמי יכול להכיר בקדושתם של ישראל על פני האומות, ולכן נאמר בלשון "שמור" בל"ת.

544 וזה כדברי ריה"ל בכוזרי א, פא שיצירת ישראל לא נעשתה בטבע ואחר כך מלך ה' עליהם, אלא היא נעשתה על ידי הקב"ה בעצמו. "עם זו יצרת לי תהילתי יספרו".

545 בזה עונה המהר"ל על קושיית הראשונים: מה הקשר בין יציאת מצרים לבין השבת? (הרמב"ם במו"ב, לא פירש שרק מי שהוא בן חורין יכול להחליט לא לעשות מלאכה. מריה"ל בכוזרי ניתן לומר שקדושת השבת נתגלתה במן ביציאת מצרים. וע"ש עוד במפרשים.) לפי המהר"ל, לא באה התורה אלא להסביר מדוע רק ישראל נצטוו בשבת שקדושתה התגלתה בבריאת העולם השייכת בכל הנבראים: יציאת מצרים השלימה את יצירת ישראל כמו שהשבת השלימה את יצירת העולם. ועוד – שיצירת עם ישראל היא השלמת הבריאה.

546 "כאשר יצאו ישראל ממצרים – כי אז נחשב כי העולם הוא בפועל" (נצח ישראל פרק מ). ועיין בהרחבה בגבורות השם פרק לט.

ושבת שסמוך לפסח שיצאו ישראל ממצרים, בשביל יציאת מצרים שהיה בכוח השבת, ראוי שיהיה נקרא "שבת הגדול", כי היציאה ממצרים היא השלמה העליונה וגדולה⁵⁴⁷. וזהו פירוש האמת והנכון...

וכאשר תבין דברים אלו אשר אמרנו, תוכל להבין למה בדברות ראשונות כתיב "זכור", ובדברות שניות "שמור", ולא ההפך. וזה כי לפי שפירשנו למעלה (בפרק מג), כי משנה תורה קרובה אל המקבל - הם ישראל (כי ספר דברים הוא ביאור לשאר התורה, ויתברר עוד לקמן), ואילו שאר תורה - קרובים הדברים אל השם יתברך. ולכך מצוות עשה, שיש להם מעלה יותר (כפי שהתבאר בפרק ד ובפרק לז), קרובים אל השם יתברך. ומצוות לא תעשה - קרובים אל המקבל, ודבר זה ידוע. ולכך אף הנשים חייבות במצוות לא תעשה (קידושין כט,א). אבל במצוות עשה אין הנשים חייבות בכלום (שם), והבן זה. ולפיכך בדברות ראשונות כתיב "זכור", שהוא מצוות עשה. אבל בדברות אחרונות כתיב "שמור", שהוא לא תעשה...⁵⁴⁸

לכך לא כתב בדברות ראשונות "זכור ושמור" ביחד, מפני שבא לומר כי יש אל מצוות השבת שתי מדרגות זו על זו: האחת - היא "שמור", ויותר מזה - "זכור". ואילו נכתבו ביחד, לא היה זה (אלא) רק עניין אחד, לא שני דברים. וזה שרמזו חכמים במדרש (שו"ט תהלים צב,א): "כל עניינה של שבת כפול: קרבנה כפול - שני כבשים, עומרה כפול - שני עומרים לאחד, עונשה כפול - מחלליה מות יומת", שכרה כפול - "וקראת לשבת עונג ולקדוש ה' מכובד וכו'", אזהרתה כפול - "זכור" ו"שמור". וכל זה סוד אחד, מורה על מדרגת השבת, והוא ידוע למבין.

ואילו נכתב ביחד, לא היה כאן כפול, רק "עשה" ו"לא תעשה", והבן זה.

הערות - ילמד ענוים דרכו

547 נמצא שגם השבת לא התגלתה במציאות אלא בלידת ישראל. בזכות יציאת מצרים יש שבת בעולם!
548 לכאורה קשה, הרי דווקא על זה דרשו חז"ל בשבועות כ,ב שנשים שישנן בשמירה ישנן בזכירה?
ובאמת דבר עמוק אמרו כאן חכמים על פי מהר"ל: כי באמת האיש והאשה הם גוף אחד, שכל אחד פועל חלק מהתיקון, כדי להגיע לתיקון שלם. על כן האיש פועל יותר בהעצמת ההארה הנשמית ואילו האשה פועל בעיקר בקדושת הגוף ובהכנתו לקבלת ההארה של הנשמה. זה בבחינת הנותן וזו בבחינת המקבל. ועל כן עיקר עבודת הנשים היא במצוות ל"ת (ואף שגם הגברים חייבים במצוות אלו, נשים מתנסות בהן יותר: באיסורי הנידה, בדיני כשרות ובמלאכות שבת. וזה כנגד נידה, חלה והדלקת הנר), ועבודת הגברים במצוות עשה. ובאה מצוות השבת לומר כי אף על פי שכל אחד פועל בעניין אחר - הם גוף אחד, ו"מי שישנו בשמירה - ישנו בזכירה". כי אין משמעות להארת הנשמה אם הגוף אינו מזוכך לקבל את ההארה. ועל כן "כחלק היושב על הכלים וחלק היוצא למלחמה - יחדיו יחלוקו". כמו שבגוף האדם יש לב ומוח והם יחד מביאים את השלמות לאדם ושניהם נהנים בתוצר. נמצא שהשבת שרומזת לעולם השכר - האיש והאשה שווים. כי בשורש שווים הם, רק כל אחד התמייך לתפקיד אחר בבניין הכלל (חלוקת תפקידים ולא חלוקת מדרגות). וכשהכלל מגיע ליעדו - כולם זוכים כאחד. (ועיין לעיל בפרק לו במה שהערנו על דברי מהר"ל שנשים נוטות אל החומר ועל כן מצוות רק בלא תעשה.)

שאלות מנחות:

- ✦ לפי המהר"ל, עם ישראל שמעו מפי ה' "שמור" ו"זכור" יחד. מדוע חייבים לומר שה' אמר את שניהם?
- ✦ לפי המהר"ל: "זכור" ו"שמור" - מה למעלה למה?
- ✦ במה שונה השינוי של "זכור" ו"שמור" מהשינויים האחרים? האם חילוק זה אפשרי לפי הפירוש של ראב"ע?
- ✦ האם הפסוק "כי ששת ימים" הוא הסבר למה שצריך לזכור בשבת, או דוגמה וגילוי לקדושתה של השבת?
- ✦ כיצד יציאת מצרים קשורה לשמירת השבת?
- ✦ מה הקשר בין יצירת עם ישראל לבין בריאת העולם? (שני הסברים במהר"ל)
- ✦ מדוע דווקא בהוראת "שמור" נאמר הטעם "זוכרת כי עבד היית"?
- ✦ למה ב"לכה דודי" הקדים הפייטן את "שמור" ל"זכור", שלא כפי סדר התורה?